LECTIO PRAECURSORIA

Ryhmät episteemisinä toimijoina – ryhmien erityisasema sosiaalisesti validin tiedon tuottajina

Miika Vähämaa

Mitä hän nyt aikoo sanoa? Miksi hän aloittaa noin? Miksi, oi miksi, hän on valinnut tämän aiheen? Aiheen, jossa analyysin kohteena ovat ryhmät episteemisinä yhteisöinä eli yhteisöinä, joissa määritellään tiedon kriteerejä ja jaetaan tietoa. Miten tästä voi ikinä syntyä ymmärryksen silta minun ja tuon, joka puhuu, välille? Kaikki nämä ovat paitsi hyviä kysymyksiä, myös kysymyksiä jotka ilmentävät inhimillisen kielen kahta hämmästyttävää ja teoreettisesti mielenkiintoista piirrettä. Kieli ilmentää inhimillistä rationaliteettia ja selittää toiminnan tavoitteita. Rationaliteetti kommunikaatiossa – yhteisten merkitysten luominen – ja toiminnan teleologisuus eli päämääräorientaatio tekevät, *e necessitate*, sosiaalisista ryhmistä myös episteemisiä yhteisöjä, yhteisöjä jotka tuottavat ja kierrättävät tietoa. Kieliopin, ymmärrettävän puheen loogisten perusehtojen, lisäksi viestinnän rationaliteetin olemassaolo näkyy ehkä parhaiten huumorissa: kun viestinnässä aina läsnä oleva, immanentti, rationaliteetti murtuu tai asettuu uuteen valoon, me nauramme. Tämä oivallus veti minut noin seitsemän vuotta sitten hiljaiseksi ja sai tajuamaan, että vuorovaikutuksen kannalta kenties keskeisin kysymys niin yksilön kuin ryhmänkin kannalta on se, miten rationaliteetti ja teleologisuus kulloinkin valjastetaan tuottamaan tietoa.

Miten sitten episteemiset ryhmät syntyvät ja mitä muita sosiaalisia voimia rationaliteetin ja päämäärähakuisuuden lisäksi vuorovaikutuksessa täytyy olla, jotta se voi tuottaa jotain niin oleellista kuin tieto eli *episteme*? Oleellista on puo-

lalaissyntyisen kielitieteilijän Anna Wierzbickan (1996) löydös siitä, että sana ”tieto” on yksi niistä muutamasta kymmenestä käsitteestä, jotka löytyvät kaikista maailman kielistä myös länsimaisen maailman ulkopuolella. Wierzbickan termein tieto on niin sanottu semanttinen primitiivi: sitä ei voi palauttaa enää pienempää alkeisyksikköön. Nämä kielen peruskäsitteet näyttävät toimivan ihmismielen universaaleina aakkosina. Samalla tavalla myös sana ”tunne” on tällainen universaali semanttinen alkeiskäsite. Tämä pohdinta ja siihen liittyvät keskustelut ohjaajieni kanssa saivat minut aloittamaan tutkimusprojektin, jossa selvittäisin sitä, millä tavalla episteemisen yhteisön käsite voisi toimia punaisena lankana eri suuntiin puikkelehtivien sosiaalipsykologisten ja viestinnän teorioiden välissä.

Kommunikaation tutkimusperinne

Vuorovaikutusta tarkastelleita tutkijoita ja ajattelijoita viestinnän rationaliteetti, pyrkimys ymmärrettävään lauseeseen, sekä pyrkimys päämäärän ilmaisemiseen, ovat kiinnostaneet kautta aikain. Aristoteles puhui inhimillisen kielen ilmaisemasta teloksesta eli päämäärästä. Hän näki, että ihmisen puhetta ja toimintaa voi ymmärtää vain hänen puheensa ja toimintansa päämäärien kautta. Aristoteles oli vakuuttunut ja sai myös minut vakuuttuneeksi siitä, että kun ihmisen puheenparren ja toiminnan päältä pyyhitään ylimääräiset pölyt pois, alta paljastuu poikkeuksetta pyrkimys onnellisuuteen, eudaimoniaan. Lisättäköön, että tämä päämäärä ei Aristoteleenkaan mielestä ole aina tietoinen ja saattaa myös johtaa valintoihin ja toimintaan, joka etäännyttää ”hyvästä elämästä”, kuten filosofi asian ilmaisi. Pari tuhatta vuotta myöhemmin saksalainen Jürgen Habermas (1989) ymmärsi, että telokset, päämäärät ja kommunikatiiviseen toimintaan ikään kuin sisäänkirjoitettu rationaliteetti luovat perustan inhimillisille yhteiskunnille ja jopa oikeuslaitokselle. Jotta mistään voitaisiin sopia yli yksittäisten kontekstien, tarvitaan kieli joka kantaa mukanaan tilanteesta ja kontekstista riippumatonta järkeä. Yhteiskunnassa, Habermas teoretisoi, tämä kommunikatiivinen rationaliteetti ilmenee julkisena sfäärinä, joka ehkä nykyihmisille näkyy parhaiten siinä, että television puoli yhdeksän uutiset eivät puhu vain yhdelle ihmiselle vaan massoille, joiden oletetaan ymmärtävän esitetyt asiat suurin piirtein samalla tavalla.

Vaikka emme sitä usein edes tiedosta, tavoittelemme voimakastahtoisestikin asioita ja päämääriä, jotka tuottavat paitsi mielihyvää myös moraalista tyydytyksen tunnetta ja kokemusta siitä että näin on hyvä – tai tämä on hyväksi minulle ja muille. Tässä kohtaa huomaamme, että ryhmän vuorovaikutus

edellyttää paitsi ymmärretyksi myös hyväksytyksi tulemista. Yhteistoiminta jo sanana kertoo sen, että on hyväksyttävä muita osaksi omaa maailmaansa ja kääntäen, oma sisäinen kokemusmaailma voi saada merkityksensä vain tullessaan osaksi ihmisistä koostuvaa kokonaisuutta. Sosiaalipsykologit Henri Tajfelista (1971; 1982) alkaen kutsuvat tätä ilmiötä sisäryhmäksi.

Summa summarum, episteemisen yhteisön rakennuspalikoita eli episteemisen kalkyylin elementtejä ovat:

a) Kyky ja kokemus järjellisestä viestinnästä ja totuuden tavoittelusta, kuten Habermas esittää kommunikatiivisen toiminnan teoriassaan (Habermas, 1984, 11; 1998, 232), jota Jan Smedslund (2012) on taidokkaasti edelleen jalostanut psyko-logiikkansa formaalissa esityksessä.
b) Vuorovaikutuksessa sekä taustalla (latentisti) että näkyvästi (eksplisiittisesti) vaikuttava eudaimoninen, aristoteelinen, onnellisuutta tuottava pyrkimys, jota sittemmin ovat pragmatisoineet nykyihmiselle muun muassa Julia Annas (1993, 43–46) ja Barbara Fredrickson (2009) sekä
c) yhteistoiminnan ja sosiaalisen identiteetin tunteen mahdollistama hyväksyntä osaksi sosiaalista ryhmää a la Henri Tajfel (1982, 21–22; ks. myös Kruglanski ym., 2006).

Teoreettisissa artikkeleissani (Vähämaa, 2013a; 2013b) olen kutsunut näitä kolmea palikkaa ryhmien episteemiseksi kalkyyliksi. Käsite on piikki varhaisen utilitaristin Jeremy Benthamin lihaan, joka uskoi hedonistisen kalkyylin käsitettä lanseeratessaan (Skirbekk & Gilje, 2001, 263–265), että inhimillinen tieto tähtää vain lyhyen tähtäimen lihalliseen mielihyvään. Kommunikaation periaatteiden eli kielen luonnollisen logiikan ja ryhmän moraalis-rationaalisen praksiksen ja ryhmän sosialisaation taustalla vaikuttaa kaksi voimaa. Lyhyen aikavälin mielihyvän rinnalla vaikuttaa yhteiskuntaa kannatteleva ryhmien episteeminen kalkyyli, jossa tieto ja tietäminen ovat myös pitkällä aikavälillä hyvän ja edistyksellisen yhteiskunnan rakennuspalikoita. Kuten me suomalaiset automaattisesti tiedämme: luulo ei ole tiedon väärti.

Tiedon käsitteen primitiivisyys

Tiedossa on käsitteenä kielitieteellisen tutkimuksen mukaan alkuvoimaa, joka meille länsimaisille on tuttu asia jo Genesiksen alkusivuilta. Genesiksen ensimmäisestä (Gen 1: 27) luvusta olemme lukeneet kuinka ensimmäinen ihminen luotiin: ”Ja Jumala loi ihmisen kuvakseen…”

Kirjaimellisesti luettuna episteemisen yhteisön juuret menevät vielä Aristotelestakin kauemmaksi ja ovat aataminaikaisia. Sosiaalipsykologisen episteemisten ryhmien tutkimuksen kannalta Genesiksen toisesta luvusta löytyy kuitenkin jotain vieläkin kiinnostavampaa. Genesiksen toisessa luvussa, jakeiden 19–20 kohdalla kerrotaan, kuinka ihminen puhui ensimmäistä kertaa ja – yllätys, yllätys – hänen ensimmäinen kommunikatiivinen toimensa oli käsitteiden keksiminen olioille ja asioille. Syntyi kieli, jonka avulla saman asian toisetkin ihmiset voisivat ymmärtää samalla tavalla:

> Näin ihminen antoi nimet kaikille…

Kielitieteellisin termein ihminen puhui luonnollisella kielellä, sellaisella, jota maallikko voi helposti ymmärtää. Juuri tässä piilee luonnollisen kielen ja tiukan loogisen kielen sovittamaton ristiriita, joka jakaa filosofisen tietoteorian tutkimuksen kahteen leiriin. Luonnollinen kieli riittää sosiaalisen tiedon perustaksi. Tätä voi havainnollistaa parhaiten ilmaisemalla jotain puhtaan logiikan kielellä. Loogikko ja kielitieteilijä John Quijada on luonut ithkuilin kielen ikään kuin paranneltuna luonnollisena kielenä, jossa loogiset konnektiivit ja eliminaatiosäännöt on tiivistetty äärimmilleen. Ithkuiliksi voisi kuvailla Marcel Duchampin maalausta seuraavalla tavalla:

> Aukkras êqutta ogvëuļa tnou'elkwa pal-lši augwaikštülnàmbu.

Tuossa oli loogisesti tiivistettynä englanninkielinen lause:

> An imaginary representation of a nude woman in the midst of descending a staircase in a step-by-step series of tightly-integrated ambulatory bodily movements which combine into a three-dimensional wake behind her, forming a timeless, emergent whole to be considered intellectually, emotionally and aesthetically.

Tällä hetkellä ithkuilin kielellä ei ole yhtään puhujaa tai aktiivista käyttäjää. Edes John Quijada itse ei osaa keksimäänsä puhtaasti formaalisti loogista ithkuilia.

Edellä mainittu Raamatun kertomus asioiden ja olioiden nimeämisestä osoittaa, että tieto on jotain sellaista, joka on mahdollista tehdä yhteiseksi monelle. Se on sitä, että jollain asialla on tiedon status. ”Tämä asia on näin, me tiedämme että se on niin.” Tieto on ihmisille tärkeää, sillä sen avulla voimme ohjata toimintaamme paremmin, tehdä parempia valintoja. Jo muinaisen kuningas Salomon luo tuli valtiaita ja silmäätekeviä ympäri tunnettua maanpiiriä,

ei kuulopuheiden ja juorujen perässä, vaan kuuntelemaan hänen luentojaan luonnontieteestä kuten Ensimmäisessä Kuninkaiden kirjassa (5: 13–14) kerrotaan: ”Hän puhui kasveista, niin Libanonin setristä kuin muurissa kasvavasta iisopista, hänen aiheinaan olivat isot ja pienet eläimet, linnut ja kalat. Salomon viisaita sanoja tultiin kuulemaan kaikista maista, kaikkien kuninkaiden luota, jotka olivat kuulleet hänen viisaudestaan.”

Modernit tiedon auktoriteetit

Ketkä sitten ovat nykyajan salomoja, viisaita tietäjiä? Tutkijatko? Vain asiantuntijatko? Vai onko niin, että sivistys ja tieto ovat levinneet tiedonvälityksen ja viestinnän kautta yli nykyisen maanpiiriin tavalla, jossa on enää vaikea osoittaa sormella yhtä viisasta auktoriteettia? Sosiaalipsykologisen tutkimuksen valossa on oletettavaa, että tämän päivän salomoja ovat sosiaaliset ryhmät, joissa kunnioitetaan episteemisessä kalkyylissä hahmoteltuja järjen, sosiaalisen hyväksynnän ja hyvinvoinnin periaatteita. Samaan hengenvetoon huomaamme, että nämä periaatteet eivät tietenkään voi aina toteutua.

”Kaikki tietää sen”, ”Everybody says so”, on jo hiekkalaatikolta tuttu ryhmän epistemologinen lausahdus, mikä ei oikeastaan ole teoreettisesti huono kuvaus monelle aikuistenkin muodostamalle episteemiselle yhteisölle. Sosiaalipsykologisen tiedon tutkimuksen kannalta on tärkeää, että päästään jyvälle erilaisten sosiaalisten ryhmien epistemologisista rakenteista. Vaikka taustalla vaikuttavat episteemisessä kalkyylissä listatut sosiaaliset voimat, voivat ryhmät kuitenkin omaksua itselleen tyypillisiä tiedon kriteereitä – aina ”kaikki tietää sen” -tyyppisistä argumenteista sofistikoituneeseen tieteelliseen keskusteluun. Tutkijan tehtäväksi jää ryhmien muodostamien epistemologisten kriteereiden analysointi ja eksplikointi eli näkyväksi tekeminen. Tähän empiiriseen eli kokemusperäiseen tehtävään olen tarttunut väitöskirjani kolmessa empiirisessä osatutkimuksessa.

Empiirisissä tutkimuksissa osoitetaan erilaisia episteemisiä yhteisöjä vertaillen, että mikä tahansa sosio-ekonominen ryhmä, opiskelijayhteisö tai kansainvälisen politiikan huipulla toimiva työyhteisö voi toimia tehokkaasti tietoa ja tietämisen tapoja tuottavana sosiaalisena yhteisönä. Mainitut esimerkkiyhteisöt eivät usein tähtää ensisijaisesti tiedon tuottamiseen, vaan pikemminkin luomaan puitteita ihmisten keskinäiselle vuorovaikutukselle, oppimiselle ja työlle.

Tietoa ja tietämisen tapoja syntyy ikään kuin *sivutuotteena*: vanhemmat opettavat lapsille kieltä ja kulttuuria – sitä miten asiat ovat – pelikaverit hyviä syöttötekniikoita, opiskelijat vaihtavat ajatuksia lukutekniikoista ja työkaverit

antavat vinkkejä hyvistä käytännöistä. Sosiaalinen kanssakäyminen ja sen yhteydessä syntyvä tieto sulautuvat yhteen. Näissä vuorovaikutuksissa luottamus ja auktoriteettiasemat saavat aikaan sen, että se, kehen luotetaan sosiaalisista syistä, voi toimia samalla luotettavana tiedon lähteenä.

Tietämisen peukalosäännöt erilaiset

Sosiaalisten normien ja tiedon normien yhteen kietoutuminen näkyy hämmästyttävällä voimalla kansainvälistä poliittista eliittiä yhdeksässä Euroopan maassa (Suomi, Ruotsi, Tanska, Saksa, Ranska, Espanja, Slovenia, Itävalta, Sveitsi) vertailtaessa (Vähämaa & West, 2015). Yhteensä 2090 poliitikkoa ja politiikan toimittajaa tarkasteleva osatutkimus osoittaa, että ammatillinen sosiaalistuminen ja normittuminen tietämisen tavoissa voi ylittää maiden ja kulttuurien rajat.

Esimerkiksi *poliitikko* Pariisista ja Helsingistä on omaksunut työnsä normien kautta samankaltaisen tavan käsittää poliittinen tieto, mikä on ratkaisevalla tavalla erilainen verrattuna ranskalaisen ja suomalaisen politiikan *toimittajan* käsityksiin. Kiinnostavaa on, että ilman suoraa vuorovaikutussuhdetta myös ranskalainen toimittaja ja suomalainen toimittaja hahmottavat tietoon liittyvää sosiaalista todellisuutta hämmästyttävän samalla tavalla. Haasteeksi muodostuukin eri ammattikuntien keskinäinen viestintä, jossa tietämisen päämäärät, *tele*, mielletään eri tavoin.

Toinen empiirinen osatutkimus tarkastelee suomalaisten ja norjalaisten yliopisto-opiskelijoiden (n=239; Vähämaa & Härmälä, 2011) käsityksiä matematiikasta. Usein melko universaaliksi mielletty matematiikka ja siihen liittyvät uskomukset osoittautuvat kahden kulttuurin vertailussa hyvin eri tavalla hahmotettavaksi ilmiöksi. Norjalainen opiskelija mieltää matematiikan keskimäärin enemmän konkretian kautta (laskutoimitukset, lukumäärät), kun taas suomalainen opiskelijakollega näkee matemaattisen tiedon abstraktimmin (matematiikka mielletään ajattelutapana). Kiinnostavaa on, että aineistossa sukupuolella, matematiikasta tykkäämisellä ja koulumenestyksellä ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä tapaan hahmottaa matematiikka. Sen sijaan kulttuuriset viestintätavat eli sosiaalistuminen oman kulttuurin episteemiseen yhteisöön näyttävät korreloivan vahvasti opiskelijoille tyypillisten tietämisen tapojen kanssa.

Kolmannessa osatutkimuksessa (Vähämaa & West, 2014) tarkastellaan survey-tutkimuksella (n=1263) amerikkalaisia sosio-ekonomisia ryhmiä ja näiden kategoristen ryhmien yhteyttä mediankäyttöön ja kiinnostukseen tiedettä kohtaan. Tutkimuksessa selviää, että sosio-ekonomiset ryhmät sosiaalistuvat – kulti-

voituvat – mediatottumustensa kautta tietynlaisiin tapoihin lähestyä tiedettä ja kiinnostua siitä. Tulokset vahvistavat käsitystä siitä, että myös melko löyhä sidos laajempaan viiteryhmään voi osaltaan toimia yksilön siltana episteemiseen yhteisöön, jossa tiede ja sen merkitys yhteiskunnassa ymmärretään samalla tavalla.

Teoreettisen psykologian haasteista

Haasteeksi, ja samalla jatkotutkimuksen tehtäväksi, tällaisessa teoreettis-käsitteellisen ja empiirisen sosiaalipsykologisen tutkimuksen yhdistelmässä muodostuu abstraktiotasolla korkean käsitemaailman ja pragmaattisen tilastollisen tutkimuksen välille syntyvän kuilun kurominen. Tutkimuksessa olen löytänyt episteemisen yhteisön ja kalkyylin käsitteistä sosiaalipsykologisen punaisen langan, tämän langan sitominen yksittäisen ryhmän ja sen viestinnän empiiriseen tarkasteluun ei ole helppoa. Kuten Robert Merton (1949) jo aikoinaan ehdotti, tarvitaan yhä uutteraa työtä metateorioiden, keskitason teorioiden ja empiiristen spesifien teorioiden yhteen sidostamisessa, jotta yhteiskuntatiede ja erityisesti tiedon sosiaalipsykologian tutkimus voi kumuloitua ja edistyä.

Sosiaaliset ryhmät toimivat sekä suoraan että epäsuorasti yksilön tietolähteinä ja luovat vahvan sosiaalisen merkityksensä kautta tiedon standardeja niin työhön kuin arkeen. Mikäli tietoa tai tieteellistä ajattelua halutaan yhteiskunnassa yhä vahvistaa ja edistää, tulee sosiaalisten ryhmien voimakas, joskin usein sivuutettu, episteeminen ulottuvuus nostaa nykyistä vahvemmin viestintäteoreettisen ja yhteiskuntatieteellisen keskustelun ytimeen.

Miika Vähämaan sosiaalisykologian väitöskirja *Groups as Epistemic Communities – Studies on the Role of Groups in Forming and Circulating Social Knowledge* tarkastettiin Helsingin yliopistossa 18.6.2015. Vastaväittäjänä toimi dosentti Teemu Rantanen Laurea-ammattikorkeakoulusta ja kustoksena professori Anna-Maija Pirttilä-Backman Helsingin yliopistosta.

Kirjallisuus

Annas, Julia (1993). *The Morality of Happiness*. Oxford: Oxford University Press.

Fredrickson, Barbara (2009). *Positivity*. New York, NY: Crown.

Habermas, Jürgen (1989 [1962]). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press.

Haberman, Jürgen (1984). *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society. Vol 1.* London: Heinemann.

Habermas, Jürgen (1998). *On the Pragmatics of Communication*. Käänt. B. Fultner. (Koottu useista saksalaisista lähteistä.) Cambridge, MA: MIT Press.

Kruglanski, Arie W.; Pierro, Antonio; Mannetti, Lucia & De Grada, Eraldo (2006). Groups as epistemic providers: Need for closure and the unfolding of group-centrism. *Psychological Review* 113: 1, 84–100.

Merton, Robert K. (1949). *Social Theory and Social Structure.* New York: Free Press.

Skirbekk, Gunnar & Gilje, Nils (2001). *A History of Western Thought: From Ancient Greece to the Twentieth Century.* London: Routledge.

Smedslund, Jan (2012). Psycho-logic: Some thoughts and after-thoughts. *Scandinavian Journal of Psychology* 53, 295-302.

Tajfel, Henri; Billig, Michael G.; Bundy Robert P. & Flament, Claude (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology* 1, 149-178.

Tajfel, Henri (1982). Social psychology of intergroup relations. Teoksessa: Rosenzweig, Mark R. & Porter, Lyman W. (toim.). *Annual Review of Psychology*. Palo Alto, CA: Annual Reviews, 1-39.

Vähämaa, Miika & Härmälä, Kennet (2011). Comparing perceptions of mathematics: Norwegian and Finnish university students' definitions of mathematics. *Nordic Studies in Mathematics Education* 16: 4, 100–111.

Vähämaa, Miika (2013a). Groups as epistemic communities: Social forces and affect as antecedents to knowledge. *Social Epistemology* 27: 1, 3–20.

Vähämaa, Miika (2013b). A group epistemology is a group necessity. A reply to Fallis and Mathiesen. *Social Epistemology* 27: 1, 26–31.

Vähämaa, Miika & West, Mark D. (2014). The dilemma of group membership in the internet age: Public knowledge as preferred misinformation. *Javnost: The Public* 21: 1, 5–18.

Vähämaa, Miika & West, Mark. D. (2015). "They say one thing and mean another" – How differences in in-group understandings on key goals shape political knowledge: An international comparison of politicians and journalists. *Nordicom Review,* tulossa.

Wierzbicka, Anna (1996). *Semantics: Primes and Universals.* New York: Oxford University Press.